

## ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В ФІЛОСОФІЇ ТОМАСА ГОББСА: «ЛЕВІАФАН»

*Мета дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому щоб, на основі критичного осмислення політико-філософського твору Томаса Гоббса «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і громадянської», екстраполювати концептуальні засади політичної філософії Т. Гоббса до політичних реалій сучасної України.*

**Ключові слова:** Томас Гоббс, держава, суспільний договір, суверенітет, управління.

*Цель исследования – результаты которого изложены в статье – на основе критического осмысления политико-философского произведения Томаса Гоббса «Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского», экстраполировать концептуальные основы политической философии Т. Гоббса на политические реалии современной Украины.*

**Ключевые слова:** Томас Гоббс, государство, общественный договор, суверенитет, управление.

*The purpose of research – which results are stated in article – on the basis of critical judgments of police-philosophical product of Thomas Gobbs «Leviathan, or the matter, the form and authority of the state church and civil» to extrapolate conceptual bases of political philosophy of T. Gobbs on political realities of modern Ukraine.*

**Key words:** Thomas Gobbs, the state, the public contract, the sovereignty, management.

Як зазначив у своєму посланні до Українського народу Президент України В. Ф. Янукович: «Ефективна держава – один із ключових пріоритетів нових перетворень. Наша мета – створення справжньої республіки як спільної справи громадян, об'єднаних спільним інтересом до розвитку країни та розумінням суспільства як спільного блага. До процесів політичного управління має бути залучений кожен громадянин, система державних інститутів – поставлена під контроль громадян. Широкий загальнонаціональний консенсус на засадах демократичної республіканської ідеї має стати новим суспільним договором для України» [1].

Визначення Главою держави стратегічного напрямку сучасного вітчизняного державотворчого процесу, таким чином, актуалізує подальші наукові дослідження теорії державного управління, історії та філософії розвитку соціально-правової держави. Одним із наріжних каменів такої теорії справедливо вважається твір видатного англійського філософа Томаса Гоббса «Левіафан» [2]. у якому він уперше в Новий час розробив системне вчення про державу і право, яке здійснило вагомий вплив на розвиток суспільно-політичної думки

Європи й до цього часу лишається джерелом оригінальних соціальних ідей.

Переважно в сучасній вітчизняній філософії аналізується природа власне правової держави, проблеми її становлення та функціонування в трансформаційних суспільствах. Цьому присвячені дослідження В. П. Андрущенка [3], Л. В. Губерського та І. Ф. Надольного [4], М. І. Михальченка [5], М. М. Мокляка, В. А. Скуратівського, В. І. Тимошенко, В. М. Ткаченка, Ю. С. Шемшученка та ін. Дослідженню методологічних засад формування правової держави велику увагу приділяли російські дослідники: Б. Г. Капустін, В. Г. Козлов, В. В. Кудрявцев, В. О. Лекторський, К. Х. Момджян, В. С. Нерсисянц, В. С. Стьопін, М. К. Топорнін, В. С. Чіркін та ін. Феномен соціально-правової держави зовсім недавно став об'єктом дослідження українських науковців. Можна навіть сказати, що політико-правова легалізація цього поняття дещо випередила його теоретичне осмислення, не кажучи вже про практичну апробацію. Загалом теоретичний і практичний аспекти соціальної державності вивчаються під кутом зору західного, переважно європейського досвіду, а також західних філософсько-правових

та політико-філософських концепцій. В сучасний період особливо актуалізується проблема соціально-правової держави в її історико-філософській ретроспективі, оскільки постає можливість дослідити внесок класичних філософських шкіл, течій, напрямів у формування ідейно-методологічних засад, тенденцій становлення та перспектив розвитку соціально-правової держави.

Якщо на Заході існує велика кількість літератури, присвяченої філософським системам Т. Гоббса: К. Браун, М. Голдсміт, Т. Нагель, Д. Рафаель, К. Скіннер, Г. Уоррендер, Дж. Уоткінс, то в російській та українській історії філософії ця постать – зі всією її хрестоматійністю – тривалий час залишалася малодослідженою. Йому присвячено кілька кандидатських дисертацій [6; 7]. І лише в недавній час політична філософія Т. Гоббса ставала предметом докладних досліджень у вітчизняній історико-філософській науці. Так, наприклад, теоретичній реконструкції основних чинників та складових ідей соціально-правової держави у філософських концепціях Т. Гоббса і Дж. Локка присвячена дисертація М. М. Якоб [8]. У якій відтворено місце теорій суспільного договору Т. Гоббса і Дж. Локка в становленні концепту соціально-правової державності. Доведена значущість концепції верховного суверенітету як засадничої ідеї, що уможливило рефлексію щодо свободи та прав людини у філософії Т. Гоббса і Дж. Локка; систематизовані спільні риси та відмінності соціально-філософських концепцій Т. Гоббса і Дж. Локка в контексті їх ставлення до ідеалів свободи, справедливості, рівності, загального блага; виявлено зв'язок між філософсько-політичними ідеями Т. Гоббса і Дж. Локка та сучасними інститутами парламентаризму, соціальної демократії та правової держави.

Мета дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому щоб, на основі критичного осмислення політико-філософського твору Томаса Гоббса «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і громадянської», екстраполювати концептуальні засади політичної філософії Т. Гоббса до політичних реалій сучасної України. Завдання дослідження:

- визначити концептуальні засади соціально-правової держави в політичній філософії Томаса Гоббса;

- критично порівняти його бачення суспільного договору, держави і народного суверенітету з політичними реаліями сучасної України.

Останніми роками ідея правової держави сприймається як зразок сучасної політичної системи. До принципів правової держави відносяться, зокрема, такі: панування права у всіх сферах суспільного життя та зверхність закону; підкорення держави, всіх її органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян закону; непохитність свободи особистості, її прав та інтересів, честі та гідності, захист і гарантії цих прав; взаємна відповідальність держави та особистості; поділ

влади; існування ефективних форм контролю і нагляду за здійсненням закону, в першу чергу незалежної судової влади.

Історично концепція правової держави була пов'язана з теорією суспільного договору, серед авторів якої чільне місце посідає Томас Гоббс, який створив цілком нову інтерпретацію договірної теорії, використавши її для апології сильної і навіть тиранічної держави. Його теорія природного стану, на відміну від попередніх, виходить не з того, чим люди були колись у давнину, а намагається пояснити те, чим вони можуть стати потенційно, якщо виключити втручання в їх життя авторитарної державної влади. Тому, хоча Т. Гоббс і використовує термінологію договірної теорії, він сформулював її нову модифікацію. Зокрема, Т. Гоббс зазначав: «Ми говоримо, що держава встановлена, коли безліч людей домовляється і укладає угоду кожен з кожним про те, що в цілях впровадження миру серед них і захисту від інших кожен з них визнаватиме як свої власні всі дії і думки тієї людини або зборів людей, яким більшість дає право представляти особу всіх (тобто бути їх представником) незалежно від того, чи голосував він за або проти них... З цього встановлення держави проводяться всі права і здібності того або тих, на кого угодою народу, що зібрався, перенесена верховна влада» [2, с. 147].

Однак, основним внеском Гоббса є не стільки розробка теорії суспільного договору, скільки а чітке викладення принципів суверенітету і відносин між суверенною владою і правом. На відміну від так званих суспільних тварин (мурашок, бджіл тощо), яким притаманне погодження прагнень, стверджує Т. Гоббс, людське суспільство характеризується єдністю волі. Ця єдність дозволяє говорити про громадянське суспільство або державу як про одну особу, в якій втілюється загальна воля. На підставі згоди багатьох людей, що діють під впливом страху, ця спільна воля постає як воля всіх. Таким чином, Т. Гоббс бачить у спільній волі певну абстрактну конструкцію, що відрізняється від простої сукупності індивідуальних воель.

Важливою частиною теорії суспільного договору Т. Гоббса була ідея народного суверенітету, згідно якої джерелом та кінцевим володарем всякої влади є народ. Під суверенітетом розумілася сукупність всіх прав, що належать народові і що дає йому владу в суспільстві та державі. Народ укладає договір по суті сам із собою, але цим самим він конститує державу, переносячи на неї силу та право кожної людини, відмовляючись від всіх або частини права на користь цілого: «Це більш ніж згода або одностайність. Це реальна єдність, втілена в одній особі за допомогою угоди, що зв'язує кожною людиною з кожним іншим таким чином, неначебто кожна людина сказала іншому: я уповноважую цю людину або ці збори осіб і передаю йому моє право управляти собою за тієї умови, що ти таким же чином передаси йому своє право і санкціонуєш всі його дії. Якщо це

здійснилося, то безліч людей, об'єднана таким чином в одній особі, називається державою.... Таке народження того великого Левіафана або, вірніше, того смертного Бога, якому ми під владицтвом безсмертного Бога зобов'язані своїм миром і своїм захистом» [2, с. 146].

Таким чином, в теорії договірної походження держави Т. Гоббса ми бачимо намов би два рівні суспільної угоди: з одного боку – угода між людьми, що встановили державу і визнають її своїм сувереном, з іншого боку – угода між народом в цілому і державою-сувереном, що вона гарантує їм: «...захистити людей від вторгнення чужоземців і від несправедливостей, що заподіюються один одному, і, таким чином, доставити їм ту безпеку, при якій вони могли б годуватися від праць рук своїх і від плодів землі і жити в достатку...». І, на думку Т. Гоббса, така держава «...може бути встановлена тільки одним шляхом, а саме шляхом зосередження всієї влади і сили в одній людині або в зборах людей, які більшістю голосів могли б звести всю волю громадян в єдину волю.... це добровільна угода людей підкорятися людині або зборам людей в надії, що ця людина або ці збори зуміє захистити їх проти всіх інших. Така держава може бути назване політичною державою, або державою, заснованою на встановленні» [2, с. 146]. Верховний суверенітет, про який пише Т. Гоббс, – це перш за все верховна влада, тобто певні відносини панування і примусу, абсолютність яких за визначенням виключає будь-які обмеження. При цьому характерно, що від початку не є важливим, хто є суб'єктом (носієм) цієї влади. Це, так би мовити, певна ідеальна сила, певний прообраз особистості – адже, власне, тільки особистість (людина) має волю і розум, а суверенітет – це саме і є втілення вольового розуму або розумної волі. Безумовно, таке розуміння влади невідворотно тягне за собою визнання монархії найбільш адекватною формою держави («правити повинен один»), проте зовсім не виключає і колективних форм управління – якщо тільки в них буде діяти принцип об'єднання різних волей в одну єдину волю.

Слідуючи за думкою Т. Гоббса, можна зробити висновок, що кожен індивід окремо – це лише підданий, а суверен – це навіть не народ в цілому («як влада, так і честь суверена повинні бути більше, ніж влада і честь будь-якого або всіх його підданих»), а держава – «...єдина особа, відповідальними за дії якої зробило себе шляхом взаємного договору величезна кількість людей, з тим щоб ця особа могла використовувати силу і всі інші засоби так, як визнає необхідним для їх миру і загального захисту». Цілком зрозуміло, що окремий підданий, який порушить цю угоду, неодмінно втратить гарантовані нею права і буде покараний. А яку відповідальність перед підданими у такому разі несе суверен? З цього приводу Т. Гоббс зазначає: «Оскільки право представляти всіх, що брали участь в угоді дане тому, кого роблять сувереном шляхом угоди, укладеної лише

один з одним, а не сувереном з ким-небудь з учасників, то не може мати місця порушення угоди з боку суверена, і, отже, ніхто з його підданих не може бути звільнений від підданства під приводом того, що суверен порушив які-небудь зобов'язання». Отже «громадянин» Т. Гоббса передає практично всі свої права суверену, покладаючись виключно на його добру волю [2, с. 147-148].

Автором робиться висновок, що права людини, це ті права існування, котрі випливають з природного стану людей. У точному сенсі слова це навіть не права, оскільки вони є не окремими можливостями реалізації волі, а незаперечними можливостями людської природи. Ці права є природними законами, які відображають те, яким є людське буття у відповідності до сутності людини. Тобто у правах людини реалізується не вимога волі, хоч би як справедлива, і не людський інтерес, хоч би як виправданий, а сама людська суть. Тому ці права є невід'ємними, оскільки людина їх має вже тому, що вона – людина; і не може їх втратити, не втрачаючи людської подоби й самого імені людини.

Скрізь англійський філософ наполягає, що основою всякого судочинства є природне право. Справедливість – це поняття, що мусить бути невід'ємним від людських прав. Поняття соціальної справедливості в теорії Т. Гоббса має соціально-політичне значення. Він вважав, що держава (Левіафан) мусить втілювати собою принципи безпеки та справедливості. Усі рядові громадяни, так би мовити, мусять на собі відчувати необхідно справедливий вплив держави. Справедливість характеризує сукупність та співвідношення явищ, із точки зору розподілу благ будь-якого сутнісного порядку між людьми як членами суспільства. При цьому у своєму «Левіафані» Т. Гоббс розглядав функцію справедливості не тільки в її негативному значенні – як покарання за скоєний злочин, покарання внаслідок порушення соціальної норми, звичаю, вимог (ретрибутивна функція справедливості), але й розумів як правильний розподіл державою соціальних благ між людьми. Т. Гоббс надавав поняттю справедливості статусу соціально-політичного принципу, і вважав, що тільки монархічна форма правління може бути дійсно справедливою і досконалою для громадян [9].

В цьому контексті соціально-філософські міркування Т. Гоббса становлять реальний інтерес при обґрунтуванні провідної ролі глави держави в країнах з транзитивною формою правління. За аналогією з «Левіафаном», під транзитивною формою правління ми розуміємо таку організацію держави, за якої суспільно-політичний договір між її «підданими» якнайменше забезпечений спільною декларацією власного суверенітету та деяких базових засад державного устрою, але ще не склався остаточно. Певні ознаки такої транзитивності досі присутні й в Українській державі. Про що свідчать надто часті намагання різних політичних сил внести зміну в ту суспільну угоду,

яку ми нині назвали Конституцією України. У такій ситуації найбільш стабільним інститутом державної влади дійсно виступає Президент, який по суті своїх повноважень є конституційним монархом, але від монарха відрізняється лише тимчасовістю перебування на вищій посаді й неможливістю призначати собі наступника: «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» [10]. Але, надаючи надмірну владу главі держави слід брати до уваги, що коли на чолі республіки стає одноосібний Глава держави – це вже не республіка, а монархія.

Критикуючи ж демократію в особі уповноважених народом зборів, Т. Гоббса описує характерні її особливості надто схожі на обставини функціонування сучасного парламентаризму в Україні: «Всякий носій образу народу або член зборів, що є таким носієм, одночасний носій своєї власної природної особи. Тому, як би старанно така людина як політична особа не піклувалася про забезпечення загального блага, вона, проте, більш менш старанно піклується також про забезпечення свого особистого блага, блага своєї сім'ї, родичів і друзів, і, якщо загальні інтереси стикаються з її приватними інтересами, вона в більшості випадків віддає перевагу своїм інтересам, бо пристрасті людей зазвичай бувають сильнішими за їх розум... При демократії ж або аристократії особисте благополуччя осіб продажних або честолюбних забезпечується не стільки суспільним процвітанням, скільки найчастіше віроломною радою чи зрадою.

Коли ж верховні збори потребують ради, то туди допускаються тільки ті, хто має на це право із самого початку, а це в більшості випадків люди, досвідчені більше в питаннях придбання багатства, чим в питаннях придбання знання. Крім того, вони дають свої поради в довгих промовах, що можуть спонукати і дійсно спонукають людей до дій, але не можуть керувати діями цих людей. Бо полум'я пристрастей ніколи не прояснює розуму, а, навпаки, затьмарює його.

Рішення зборів можуть піддаватися змінам ще і завдяки численності складу зборів. Бо варто небагатьом членам, що вважають за необхідне триматися раз ухваленого рішення, не з'явитися на збори (що може трапитися через турботу про свою безпеку, унаслідок недбалства або випадкових перешкод) або вчасно з'явитися деяким таким, що тримається протилежного погляду, і все, що було вирішене вчора, сьогодні буде анульовано» [2, с. 157-158].

При цьому філософ визнає, що і монархія не ідеальна: «При монархії є наступна незручність, а саме що який-небудь підданий може бути владою однієї людини позбавлений всього свого майна на користь збагачення якого-небудь фаворита або лестивця. І я визнаю, що це велика і неминуха незручність» [2, с. 158]. В такому випадку, цілком

логічно було б визнати, що найбільш ефективним засобом обмеження монархії була б тимчасовість перебування монарха при владі (як це було в Римській Республіці при призначенні Сенатом диктатора). Але Т. Гоббса заперечує таку можливість, зазначаючи, що: «... виборні королі не суверени, а міністри суверена; так само і королі з обмеженою владою не суверени, а лише міністри тих, хто володіє верховною владою» [2, с. 160].

Історичні наступники англійського філософа ніби знайшли спосіб уникнути узурпації всієї повноти державної влади однією особою (групою осіб) через «розділення влади», але сам Т. Гоббса можливість такого розділення заперечував, як неприродну суверенній владі: «Там, де вже установлена верховна влада, може бути установлене інше представництво того ж народу. Інакше це означало б, що установлено два суверени і що особа кожної людини представлена двома уповноваженими, що у разі їх незгоди між собою з потреби привело б до розділення тієї влади, яка (якщо люди хочуть жити в мирі) повинна бути неподільною, і тим довело б людський натовп до стану війни, всупереч тій меті, в ім'я якої встановлена всяка верховна влада» [2, с. 156].

Але, якщо повернутися до думки, що сувереном є єдина держава, якій народ, через спільну угоду, делегує свій суверенітет, то справа держави – як розподілити владу всередині себе, щоб забезпечити ефективне врядування й уникнути узурпації, зокрема: «До прав верховної влади відноситься право вибору всіх радників, міністрів, посадових осіб і чиновників, як цивільних, так і військових. Оскільки ми бачили, що метою установи верховної влади є здійснення загального миру і захисту, то звідси витікає, що суверен повинен володіти владою використовувати ті засоби, які він визнає найбільш відповідними для цього» [2, с. 152].

Поза сумнівом є й підтверджена історичним досвідом думка Т. Гоббса про те, що: «Суверену також належать судова влада і право вирішувати спори». Якщо сувереном вважати державу, то цілком природно, що осіб, уповноважених здійснювати правосуддя, держава призначає сама. Як, наприклад, призначення судій Президентом України на обмежений термін з наступним обранням їх Верховною Радою України по життєво. Але, якщо суверен все ж таки народ і він має комусь делегувати право здійснювати правосуддя, то найбільш ефективний спосіб – пряме делегування – судді мають обиратися всенародно.

В контексті викладеного, при укладанні суспільної державоустановчої угоди одразу було б доречно чітко визначити в якій мірі народ залишає за собою право суверенітету, а в якій – делегує його державі. Наприклад, чи визнає держава за народом «всіма доступними засобами відсторонити від влади поганий уряд» тощо.

Автор «Левіафана» слушно зазначає, що: «Різних форм держави може бути тільки три. Якщо представником є одна людина, тоді держава є

монархією; якщо – збори всіх, хто хоче брати участь, тоді це демократія, або народоправство; а якщо верховна влада належить зборам лише частини городян, тоді це аристократія. Інших видів держави не може бути, бо або один, або багато, або всі мають верховну владу цілком. Тиранія і олігархія є лише різні назви монархії і аристократії. Не слід думати, що правління має одну форму, коли воно нам подобається, і іншу, коли воно нам не подобається або коли ми піддаємося утилкам з боку правителів» [2, с. 155]. Отже, щоб уникнути олігархізації будь якої представницької влади, будь то обраний глава держави чи верховні збори – суверен має бути наділений реальними механізмами усунення свого представника від цієї влади (обмеження терміну перебування, відкликання, прямі вибори, обов'язкове звітування тощо). Бо, коли відсутній механізм відкликання народного представника, то демократія в проміжку між виборами перетворюється в аристократію, що за Т. Гоббсом, сприймається як олігархія.

Важливою для сучасного стану державотворчого процесу в Україні є й думка Т. Гоббса про те, що «Для безпеки, яку люди бажали б продовжити на весь час їх життя, недостатньо, щоб вони управлялися і прямували єдиною волею протягом якогось часу, наприклад в ході однієї битви або війни». Таким чином, йдеться про формування через той же механізм суспільного договору й спільної для всіх (або принаймні більшості) громадян державницької ідеології.

У площині розв'язання питання про суверенітет народу чи держави в країні лежить і думка філософа про те, що: «Суверену належить також право роздавати почесні титули і визначати те положення в суспільстві, яке кожна людина повинна займати, і ті знаки пошани, яку піддані повинні надавати один одному» [2, с. 155]. Поза сумнівом, державні відзнаки роздає держава, але якщо народ (або більш-менш помітна його частина) переконано прагне почесно відзначити свого співгромадянина, то не стане питати у держави чи є він героєм, чи ні, а назве його таким. Так само, як увінчана державними нагородами людина, що на думку інших не достойна цих нагород, лише формально буде носієм всенародної пошани, а реально – скоріше осуду і зневаги за своє марносластво.

На відміну від соціальної держави Т. Гоббса, соціально-правова держава ґрунтується на здобутках теорії природного права, громадянського суспільства та демократії. В наступні історичні періоди відповідні концептуальні зміни відбувалися у двох напрямках: теоретичного обґрунтування та практичного запровадження низки соціально-економічних прав, які склали нову групу у загальних кодифікаціях прав людини, а також розробки ідеї соціальної демократії, яка інколи постає, щоправда, своєрідною альтернативою ідеї соціальної держави, але насправді є її логічним розвитком. Історично більш ранньою та органічною щодо основного концепту є тематика со-

ціально-економічних прав. В сучасній політичній науці соціальна держава розглядається як тип організації державного і громадського життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед права людини на «гідне життя».

#### Висновки:

1. Соціальна філософія Томаса Гоббса ґрунтується на визнанні трьох можливих форм держави: «монархії, якщо верховна влада належить одній особі; демократії (або народоправства), якщо правлять збори всіх, хто хоче брати участь та аристократії, якщо верховна влада належить зборам лише частини громадян.... Тиранія і олігархія є лише різні назви монархії і аристократії», які установлені всією повнотою народу, через суспільний договір. При цьому: «Піддані не можуть змінювати форму правління... Верховна влада не може бути втрачена... Ніхто не може, не порушуючи справедливості, протестувати проти встановлення суверена, проголошеного більшістю.... Піддані не можуть засуджувати дії суверена.... тощо» [2, с. 147–155]. На перший погляд, такі твердження в сучасних реаліях виглядатимуть архаїчно і консервативно. Але, це за умови, що під сувереном, автор має на увазі монарха або загалом державу. Якщо припустити, що сувереном у своїй державі є народ в цілому – ідеї Т. Гоббса звучать вже зовсім інакше і можуть бути цілком обґрунтовані з погляду позицій сучасної демократії та соціально-правової держави.

2. В площині сучасної філософії державного управління, застосування соціально-політичних ідей Т. Гоббса призводить до низки парадоксальних на перший погляд висновків, зокрема Т. Гоббс цілком обґрунтовано стверджує неподільність суверенітету, але сучасна політична теорія дотримується ідеї «розділення» державної влади. В тому числі, змішана форма правління – це добре, адже вона запобігає узурпації влади, але чи забезпечує вона ефективне державне управління? В цьому контексті, за Т. Гоббсом, оптимальною формою правління в сучасній демократії є президентська республіка з сильними повноваженнями глави держави. А від узурпації влади таку форму береже конституційне обмеження перебування глави держави при владі (без права повторного переобрання) та дієві механізми його дострокового усунення від влади. Загалом, коли відсутній дієвий механізм усунення неефективного народного представника від влади – демократія перетворюється в аристократію (олігархію), а народ опиняється в стані реального суверена лише під час виборів.

Томас Гоббс багато приділяє уваги природному і державному управу. Якщо концептуальні засади суверенітету, за Т. Гоббсом, екстраполювати на право, то цілком можна стверджувати, що в сучасній соціально-правовій державі сувереном є право (писане і звичаєве). Але, на відміну від монарха, держави в цілому, або навіть цілого народу, право не є інституціоналізованим суб'єктом. Інакше кажучи, закон сам по собі не може ані себе захистити, ані взагалі реалізувати. Тоді, той, хто

слідкує за законом і є суверен. Якщо глава держави є гарантом Конституції, то він повинен мати достатньо повноважень, щоб її захистити. В ідеалі таким гарантом конституційності мав би бути Конституційний суд, але він не має повноважень Конституцію захищати. Якщо ж гарантом Конституції є глава держави то Конституційний суд має бути лише дорадчим органом при ньому. Але, в

такому разі, за Т. Гоббсом, країна стає конституційною монархією.

3. На наш погляд, саме в подальшій екстраполяції концептуальних засад державотворчої філософії Томаса Гоббса на роль народу і закону в якості неподільних суверенів сучасної соціально-правової держави лежить актуальний напрям подальшого дослідження творчості цього видатного англійського філософа.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Янукович В. Ф. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу [Електронний ресурс]. / В. Ф. Янукович / Офіційний сайт Президента України – Режим доступу – <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>.
2. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс; Ред. А. Ческиз. – Москва : Гос. соц.-эконом.изд-во, 1936. – 503 с.
3. Андрущенко В. П. Теорія та методологія сучасної соціальної філософії / В. П. Андрущенко // Соціальна філософія. – К. : Генеза, 2006. – С. 351–500.
4. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 2-ге вид., випр. – К. : Вікар, 2001. – 516 с.
5. Михальченко М. І. Політичний ідеал відкритого суспільства в умовах «керованої демократії» / М. І. Михальченко, Г. П. Дашутін // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 5–14.
6. Милованов К. Ю. Концепция правового государства в философско-исторической мысли просвещения : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.09 / Милованов Константин Юрьевич; [Место защиты: Моск. гоС. обл. ун-т]. – Москва, 2009. – 197 с.
7. Горяинов О. В. Политико-правовые идеи Т. Гоббса и их влияние на философию французского просвещения: теоретико-методологический историко-правовой аспекты : Автореферат диссертации ... кандидата юридических наук : 12.00.01 / Горяинов Олег Вячеславович; Науч. рук. И. А. Исаев. – Москва, 2008. – 24 с.
8. Якоб М. М. Ідея соціально-правової держави у філософських концепціях Т. Гоббса і Дж. Локка [Текст]. : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 / М. М. Якоб; кер. роботи В. І. Ярошовець; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 16 с.
9. Якоб М. М. Демократичні ідеї у творчості Т. Гоббса та їх значення для трансформаційного суспільства (методологічний аспект) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2002. – Вип. 42–45. – С. 195–198.
10. Конституція України [Електронний ресурс]. / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

Рецензенти: Іванов М. С. – д.політ.н., професор;  
Ємельянов В. М. – к.т.н., доцент

© Коваленко С. М., 2011

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2011 р.